

International JOURNAL of SOCIAL and HUMANITIES SCIENCES RESEARCH (JSHSR)

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Received/Makale Geliş 06.02.2023
Published /Yayınlanma 30.04.2023
Volume/Issue (Cilt/Sayı)-ss/pp 10(94), 882-892

<http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.3590>
Research Article
ISSN: 2459-1149

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ÇELİK

<https://orcid.org/0000-0001-8999-0095>

Siirt Üniversitesi, Kurtalan Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Siirt / TÜRKİYE

Öğr. Gör. Dr. Atilla ÜNLÜ

<https://orcid.org/0000-0002-4900-3144>

Şırnak Üniversitesi, Silopi Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Şırnak / TÜRKİYE

İTHALAT VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN ASİMETRİK OLARAK İNCELENMESİ

ASYMMETRIC INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN IMPORTS AND ECONOMIC GROWTH

ÖZET

İthalata dayalı büyüme modeli, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin iktisadi kalkınma süreçlerine olumlu etkiler sağlayabilmektedir. Bu kapsamda söz konusu araştırmada, ithalata dayalı büyüme modelinin Türkiye ekonomisi üzerindeki yansımalarının çözümlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma 1988–2021 yılları arası dönemde asimetrik bileşenler ışığında analiz edilmiştir ve verilerin analizinde Doğrusal Olmayan Gecikmesi Dağıtılmış Otopregresif (NARDL) yöntemi ile Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi kullanılmıştır. NARDL eşbütünlük ve parametre katsayı test sonuçlarına göre, uzun dönemde asimetrik olarak ithalat ile ekonomik büyümenin eşbütünlük olduğu, ithalatın hem pozitif hem de negatif bileşeninin ekonomik büyüme üzerinde arttırıcı etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Hatemi-J (2012) nedensellik testi sonuçlarına göre ekonomik büyümenin negatif bileşeninden ithalatın negatif bileşenine, ithalatın pozitif bileşeninden ekonomik büyümenin pozitif bileşenine, ithalatın negatif bileşeninden ekonomik büyümenin negatif bileşenine, ithalatın negatif bileşeninden ekonomik büyümenin pozitif bileşenine nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında Türkiye ekonomisinde ithalata dayalı büyüme modelinin geçerli olduğu tespit edilmiştir. Fakat söz konusu modelin uzun vadede sürdürülebilir bir politika olmadığı, bu kapsamda önümüzdeki süreçte iktisadi büyüme olgusunun sağlıklı bir konjonktürde sürdürülmesi adına yerli girdi ve ara malı tedariki düzeyinin artırılmasına yönelik politikalara öncelik verilmelidir.

Anahtar Kelimeler: İthalat, Ekonomik Büyüme, NARDL, Hatemi-J

JEL: E0, F43, C01.

ABSTRACT

The import-based growth model can have positive effects on the economic development processes of developing countries such as Turkey. In this context, this study, it is aimed to examine the reflections of the import-based growth model on the Turkish economy. The research was analyzed in the light of asymmetric components between 1988-2021 and the Nonlinear Latency Distributed Autoregressive (NARDL) method and Hatemi-J (2012) asymmetric causality test were used in the analysis of the data. According to NARDL cointegration and parameter coefficient test results, it has been determined that imports and economic growth are asymmetrically cointegrated in the long run and both positive and negative components of imports have an increasing effect on economic growth. According to Hatemi-J (2012) causality test results: from the negative component of economic growth to the negative component of imports; from the positive component of imports to the positive component of economic growth; from the negative component of imports to the negative component of economic growth; It has been determined that there is a causality from the negative component of imports to the positive component of economic growth. Within the scope of the research, it has been determined that the import-based growth model is valid in the Turkish economy. However, since the said model is not a sustainable policy in the long run, in this context, policies should be given priority to increasing the level of domestic input and intermediate goods supply in order to maintain the economic growth phenomenon in a healthy conjuncture.

Keywords: Imports, Economic Growth, NARDL, Hatemi-J.

JEL: E0, F43, C01

1. GİRİŞ

Dış ticaretin iki ayağı olan ihracatın ve ithalatın ülke ekonomileri üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Bu kapsamda özellikle ihracat ayağının, ekonomiler üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu ancak ithalat ayağının bünyesinde hem pozitif hem de negatif yönde etkiler barındırdığı alan yazınında yer almaktadır (Aktaş, 2009: 36). İthalat işleminin negatif etkileri arasında ülke ekonomisinden döviz çıkışı, dış bağımlılık düzeyinin artması, üretim zayıflığı ve ödemeler dengesinin bozulması gibi hususlar yer alırken, bu işlemin ülke ekonomisi üzerine olumlu etkileri arasında ise hammadde tedariki, ara mal girdisi, teknoloji transferi aracılığıyla verimlilik artışının sağlanması gibi hususlar yer almaktadır (Yılmaz & Albayrak, 2023: 90).

Ülke ekonomileri ile iktisadi sistemlerinin birbirlerine daha güçlü ve yakından entegre olma sürecine ek olarak küreselleşme ve uluslararası ticarete meydana gelen gelişmeler ülkelerin ithalat hacimlerinde hızlı yükselmelere neden olabilmektedir. İthalatın, ulusal gelir düzeyi ile ekonomik büyüme oranı üzerinde azaltıcı etkisi beklenirken, son yıllarda gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere ithal edilen çeşitli girdilerin ülke içinde katma değer oluşturulmasına imkân sağlaması, ülkelerin üretim düzeyine ve iktisadi büyüme süreçlerine önemli ölçüde katkılar sağlamıştır (Kubar, 2016: 65). Bu gelişmeler iktisadi temellere oturtulmak suretiyle literatürde ithalata dayalı büyüme modelleri adıyla kabul görülmesine imkân sağlamıştır.

Çalışmanın amacı Türkiye ekonomisinin 1988-2021 yılları arası dönemde iktisadi büyümesinin ithalata dayalı olup olmadığını analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda ithalatın büyümeye etkisinin tespit edilmesi neticesinde gelecekte üretim yapısının yerli imkânlarla yapılması ve dışa bağımlılık seviyesinin kontrolü noktasında tedbirler alınmasına yönelik bilgi sunmaktadır.

Beş ana bölümden oluşan çalışmanın ikinci bölümünde ithalat ve ekonomik büyüme ilişkisi teorik çerçeve sunulmuştur. Üçüncü bölümde bu alanda yapılmış ampirik çalışmalar hakkında literatür özeti yer verilmiştir. Dördüncü bölümde birim kök, eşbütünleşme, parametre tahminçileri ve asimetrik nedensellik test sonuçları aktarılmıştır. Elde edilen ekonometrik bulguların yorumlandığı çalışmanın beşinci bölümünde ise sonuç kısmı ve çalışmaya dair değerlendirmeler yer almaktadır.

2. İTHALAT ve EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ

Uluslararası ticaret üç temel faktöre dayanmaktadır. Bu faktörler sırasıyla; ülkeler arasındaki fiyat farklılıkları, ülke içerisindeki üretim fazlalığı veya noksanlığı ve mal farklılaştırmasıdır (Uğur, 2022: 1). Bu bağlamda dünya ölçeğinde coğrafi ve beşeri sermaye farklılıklarına sahip ülkelerin yer alması ve bu ülkelerde sayılamayacak miktarda mal çeşitlerinin bulunması dış ticaret işlemlerinin tek bir teoriyle açıklanmasını imkânsız kılmaktadır (Yüksel & Saridoğan, 2011: 199). Bu kapsamda iktisat alan yazınında yer alan dış ticaret teorileri çerçevesinde, ithalat işleminin ülke ekonomileri üzerindeki etkisi aşağıdaki şekilde çözümlenmiştir.

İktisat alan yazınında dış ticareti bilimsel açıdan ele alan ilk ekonomist Adam Smith olarak kabul edilmektedir. Smith, Klasik İktisat Okulu'nun kurucusu olarak kabul edilmekte ve oluşturduğu dış ticaret teorisi "Ulusların Zenginliği" adlı eserine dayanmaktadır. Klasik İktisat Okulu öncesinde dünyada geçerli olan iki temel yaklaşım bulunmaktaydı. Bu yaklaşımlardan ilki ticari kapitalizmin doktrini olarak kabul edilen Merkantilist öğretidir (Aydemir & Güneş, 2006: 137). Merkantilistlere göre dış ticaret sıfır toplam bir oyundur, dünya serveti sabittir, dış ticaret işlemlerinde bir ülke kazanç sağlarken diğer ülke aynı oranda zarar görecektir. Merkantilist öğretiye göre bir ülkenin zenginliğini belirleyen temel unsur sahip olduğu değerli maden düzeyi ile ilişkilidir. Bu bağlamda dış ticaret işlemlerinde ihracat düzeyinin, ithalat düzeyinden fazla olması amacıyla yoğun devlet müdahalesine dayalı bir sistemi benimsemişlerdir. Ancak ihracatın artış düzeyine katkı sağlayacağı öngörüsüyle üretimde kullanılan hammadde, yarı mamul ve yine üretim için gerekli olan araç ve gereçlerin ithalatına izin vermişlerdir (Seyidoğlu, 2017). Klasik iktisadi görüşün temellerine öncüllük eden fizyokrat iktisadi görüşe göre, ülkelerin zenginliği tarımsal alanlarındaki hasılat artış düzeyi ile ilişkilidir (Yılmaz & Akıncı, 2012: 29). Fizyokratlar, merkantilistlerin aksine dış ticaret işlemlerinin doğal kanunlara tabi olduğunu ve bu nedenle liberal perspektifte dış ticaret işlemlerinin ele alınması gerektiği fikrini savunmuşlardır. Ayrıca tarımsal hasılat düzeyinin artırılması noktasında teknoloji kullanımını ve bilimsel faaliyetleri önemsemişlerdir (Aksu, 2014: 356). Bu durum, fizyokratların tarım sektöründen hasılat düzeyinin artırılmasına katkı sağlamak amacıyla ithalatın teşvik edilmesine yönelik bir yaklaşımı benimsediği çözümlenmesinin yapılmasını mümkün kılmaktadır.

1776-1936 yılları arasında makro iktisadi düşünceye yön veren Klasik İktisat Okulu'nun kurucusu A. Smith, "Ulusların Zenginliği" adlı eserinde uluslararası uzmanlaşmanın ve serbest dış ticaretin yararları

konusunu ele almaktadır. A. Smith, “Mutlak Üstünlükler Teorisi” kapsamında, ülkeler hangi malı mutlak olarak daha düşük maliyetle üretiyorsa o malın üretiminde uzmanlaşması gerektiğini, diğerine nispeten daha yüksek maliyetle ürettiği malı ise üretmeyip, ithal etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Mutlak Üstünlükler Teorisi’nde aynı ülkenin birden fazla malda mutlak olarak daha düşük maliyetle mal üretmesi durumunda ortaya çıkacak dış ticaret olgusunu açıklayamamasına binaen aynı ekolden gelen David Ricardo “Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisini” oluşturmuştur. Teoride, bir ülkenin diğer ülkelerden birden fazla malın üretiminde daha verimli olması durumunda, söz konusu ülkenin görece hangi malda daha verimli üretime sahip ise o malın üretiminde uzmanlaşması hususu belirtilmiştir (Ricardo, 1821: 282). Bu durumda Klasik İktisat Okulu’nun iki temel teorisi perspektifinde ihracat ve ithalat işlemlerinin teşvik edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Klasik iktisat modelinde toplam üretim fonksiyonu aşağıdaki şekli ile (1) nolu denklemde gösterilmektedir:

$$Y = f(K, L) \quad (1)$$

Toplam üretim fonksiyonu bir ekonomide n sayıdaki firma tarafından üretim teknolojileri veri iken, belirli bir periyotta belirli bir girdi miktar ile üretilen çıktı miktarını açıklamaktadır. Denklemde Y, geliri; K, sermayeyi; L ise emeği temsil etmektedir.

Klasik iktisadi öğretiyeye göre iş bölümü ve uzmanlaşmanın birlikteliği ile ortaya çıkacak olan sermaye birikimi, ekonomik büyüme sürecindeki en önemli unsur olarak kabul edilmektedir (Bocutoğlu, 2013: 7). Bu kapsamda üretim faktörlerinin artışına olanak sağlayan, iş bölümü ve uzmanlaşma sürecini destekleyen ithalat işlemleri, ülkelerin gelir ve refah düzeylerine katkı sağlayabilecektir (Kurt & Zengin, 2016: 72).

1929 Büyük Dünya Buhranı sonrasında klasik iktisadi öğretilerin güncel ekonomik problemleri tam olarak izah edememesi nedeniyle itibar kaybetmesi, Keynesyen iktisadi görüşün dünya genelinde popüler bir hale gelmesine neden olmuştur. Keynesyen görüşe göre, eksik istihdam düzeyindeki bir ekonomide toplam talebi artıracak politikalar aracılığıyla ekonomi tam istidam düzeyine ulaşabilecektir. Keynesyen açık ekonomi modeli kapsamında toplam talep denklemi şu şekilde oluşmaktadır:

$$AD = C + I + G + (X - M) \quad (2)$$

(2) nolu denklem çerçevesinde AD, toplam talebi; C, tüketim harcamalarını; I, yatırım harcamalarını; X, ihracatı; M ise ithalatı temsil etmektedir. Keynes ve bu ekolün devamındaki ekonomistler dış ticaret işlemlerini gelir ve harcama ilişkisi kapsamında ele almak suretiyle ithalatın toplam talep düzeyinde ve gelir üzerinde sızıntı etkisi oluşturacağı, ihracatın ise her iki kalem üzerinde enjeksiyon etkisi meydana getireceğini ifade etmişlerdir (İspir, Ersoy & Yılmaz, 2009: 60).

2. Dünya Savaşı ile 1960’lı yılların sonuna kadar dünya ekonomisi ekseriyetle ithal ikameci bir dış ticaret politikasını ve ihracata dayalı büyüme modelini benimsemiştir (İspir vd., 2009: 60). Bu dönemde Neoklasik iktisatçıların ekonomik büyüme sürecinde, teknolojik gelişmeleri dışsal bir değişken olarak görmesine bağlı olarak ortaya çıkan eksiklikler, ABD’li ekonomist Paul Romer öncülüğünde ve ardından Lucas, Barro, Grosman ve Helpman gibi ekonomistlerin katılımı ile önem kazanan içsel büyüme teorileri ile giderilmeye çalışılmıştır. Bu teorilerin temellinde bir ülkenin iktisadi büyüme sürecinde teknolojik gelişme ve AR-GE harcamalarına önem vermesi gerektiği yer almaktadır. Bu bağlamda söz konusu teoriler çerçevesinde, teknoloji ithalatı vasıtasıyla ülkeler arasında bilginin transferlerinin gerçekleştiği, bu sürecin ise ülkelerin iktisadi büyüme sürecine katkı sağlayacağını belirtilmişlerdir (Kurt & Zengin, 2016: 72). Bu durum ithalata dayalı büyüme ile ülkelerin refah seviyelerini belirli bir dönemde arttırabileceğini göstermektedir.

3. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Üretim artışının sağlanabilmesi ve gelişmiş ülkeler ile olan iktisadi farkların kapatılabilmesi için ülkeler, uluslararası ticarete pazar arayışı içerisine girmeye başlamışlardır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından ara mal ihtiyacının yüksek olması ekonomilerde ithalatın önemini giderek arttırmaktadır. Dış ticaret dengesini ifade eden ithalat ve ihracat kavramları, milli geliri etkileyen çok büyük faktörler olduğu için literatürde geniş bir yere sahiptirler. İthalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini farklı zaman, ülke/ülke grubu ve yöntemler açısından inceleyen çalışmaların kısa bir özeti Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar	Ülke/Dönem	Yöntem	Sonuç
Ramos (2001)	Portekiz 1865-1998	Johansen Eşbütünleşme ve VECM Dayalı Granger Nedensellik Testi	İthalat-çıkıtı arasında bir geri besleme etkisi diğer bir ifadeyle çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Din (2004)	5 Güney Asya Ülkesi 1960-2002 1965-2022 1973-2002	Çok Değişkenli VAR Analizi ve Granger Nedensellik Testi	Kısa dönemde iktisadi büyüme ve ithalat arasında çift yönlü nedensellik olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır.
Marwah & Tavakoli (2004)	4 Asya Ülkesi 1970-1998	En Küçük Kareler Yöntemi (EKK)	İthalatın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyen bir değişken olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Awokuse (2007)	3 Ülke 1994-2004 1993-2002 1995-2004	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi	Üç ülkede de ithalata dayalı büyüme hipotezini destekleyen bulgulara ulaşılmıştır.
Uğur (2008)	Türkiye 1994-2005	Çok Değişkenli VAR Analizi ve Granger Nedensellik Testi	Elde edilen bulgular iktisadi büyüme ve ithalat arasında çift yönlü nedenselliğin olduğunu göstermektedir.
Amiri & Gerdtham (2011)	Fransa 1961-2006	ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, Geliştirilmiş VEC'ye Dayalı Nedensellik Testi	Uzun dönemde ithalat ve ihracattan tek yönlü olarak iktisadi büyümeye doğru nedenselliğin varlığına dair bulgulara ulaşılmıştır.
Hye (2012)	Çin 1978-2009	ARDL Sınır Testi Yaklaşımı	Uzun dönemde ihracat ve iktisadi büyüme arasında, ithalat ve iktisadi büyüme arasında ve ithalat ile ihracat arasında çift yönlü ilişki görülmektedir.
Shahbaz & Rahman (2012)	Pakistan 1990-2008	ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, Granger Nedensellik Testi	Uzun dönemde iktisadi büyüme ve ithalat arasında eşbütünleşme ilişkisinin yanında çift yönlü nedensellik ilişkisine de ulaşılmıştır.
Velnampy & Achchuthan (2013)	Sri Lanka 1970-2010	En Küçük Kareler Yöntemi (EKK)	Hem ihracatın hem de ithalatın iktisadi büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır.
Mehta (2015)	Hindistan 1976-2014	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi	GSYH'den ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcut iken GSYH ile ithalat arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.
Bakari & Mabrouki (2017)	Panama 1980-2015	Johansen Eşbütünleşme, VAR Analizi ve Granger Nedensellik Testi	İthalattan iktisadi büyümeye doğru nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır.
Ebrahimi (2017)	İran 1961-2010	ARDL Sınır Testi Yaklaşımı	Toplam ithalatın bağımlı değişken ve GSYH'nın bağımsız bir değişken olması durumunda, toplam ithalat ile reel GSYH arasındaki eşbütünleşme ilişkisine ulaşılmıştır.
Kartikasari (2017)	Riau Adaları /Endonezya 2009-2016	Panel Regresyon Analizi	İktisadi büyüme ve ithalat arasında negatif ve önemli bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
Makun (2018)	Fiji Adaları 1980-2015	ARDL Sınır Testi Yaklaşımı	İthalatın uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.
Miyan & Biplob (2019)	Bangladeş 1981-2017	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi	Kısa dönemde iktisadi büyümeden ithalata doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Fannoun & Hassounh (2019)	Filistin 2000-2018	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi	İhracat, ithalat ve çıktı arasında çift yönlü uzun vadeli nedenselliğin varlığı sonucuna ulaşılmıştır.
Aluko & Adeyeye (2020)	41 Afrika Ülkesi 1985-2017	Breitung ve Candelon (BC) Granger Nedensellik Testi	Farklı nedensellik bulgularının yanında kısa vadede 29 ülkede ve uzun vadede 23 ülkede nedensellik ilişkisine ulaşılamamıştır.
Dukuly & Huang (2020)	Liberya 2000-2019	En Küçük Kareler Yöntemi (EKK)	İthalat ve Brüt Sabit Sermaye Oluşumu arasındaki ilişki modelde negatif ve istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır.
Reddy (2020)	Hindistan 1980-2019	Johansen Eşbütünleşme Testi ve Çok Değişkenli Granger Nedensellik	İthalatın kısa dönemde ekonomik büyümeye katkı sağladığı bulgusu mevcuttur.
Khan & Khan (2021)	1974-2018	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi	Ekonomik büyüme ve ihracat ile ekonomik büyüme ve ithalat arasında her iki analizde tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Panta, Devkota & Banjade (2022)	Nepal 1965-2020	Johansen Eşbütünleşme, Hata Düzeltme Modeline Dayalı (VECM) ve Granger Nedensellik Testi	Kısa vadede ithalata dayalı büyüme hipotezi ve uzun vadede büyümeye dayalı ithalat hipotezini destekleyen kanıtlar sunulmuştur.
Usman & Bashir (2022)	Çin, Hindistan ve G-7 Ülkeleri 1978-2019	Breitung & Candelon (BC) Granger Nedensellik Testi	İktisadi büyüme ve ithalat arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisinin bir frekans alanı (yüksek ve düşük) kanıtı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

4. İTHALAT ve EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

İktisadi çıktı üzerinde ithalatın asimetrik etkisinin Türkiye ekonomisi özelinde ampirik olarak analiz edildiği uygulama bölümünde öncelikle analize ait veri seti ve değişkenler hakkında bilgilere yer verilmektedir. Ardından elde edilen ampirik bulgular ile değişkenler arasındaki iktisadi ilişki yorumlanmaktadır.

4.1. Veri ve Değişkenler

Türkiye ekonomisinin 1988-2021 yılları arası döneme ait yıllık zaman serisi verileri, Dünya Bankası (World Bank) online veri tabanı yardımı ile elde edilmiştir. Değişkenlere ait oluşturulan ampirik modelin istatistiki tahmini ve analizi için ekonometrik programlardan Eviews 9.0 ve Gauss 6.0 paket programları kullanılmıştır. Tablo 2’de ise değişkenlere ait açıklayıcı bilgiler aşağıdaki gibi gösterilmektedir.

Tablo 2. Modelde Kullanılan Değişkenlere Ait Bilgiler

Değişken	Açıklama	Dönem	Kaynak
GDP	Ekonomik Büyüme Oranı (%)	1988–2021 (Yıllık)	Dünya Bankası (WB)
M	İthalattaki Yıllık Değişim (%)	1988–2021 (Yıllık)	Dünya Bankası (WB)

Aşağıda yer alan (3) ve (4) nolu denklemde çalışmaya ait oluşturulan modelin istatistiksel ifadesi yer almaktadır.

$$GDP = f(M^+, M^-) \quad (3)$$

$$\text{Model: } GDP_t = \beta_0 + \beta_1 M^+ + \beta_2 M^- + U_t \quad (4)$$

Değişkenler yüzde (%) olarak doğal değerleriyle analize tabi tutulmaktadır

4.2. Ampirik Bulgular

Değişkenler arasındaki ilişkinin gücü ve yönü hakkında bilgi sunan korelasyon katsayısı analiz edildiğinde çıkan sonucun pozitif mi negatif mi olduğu ve 0 ile 1 arasında hangi değere yakın olduğu önem arz etmektedir. Değişkenler hakkında kısıtlı ve sınırlı bulgular sunan korelasyon katsayısının 1’ye yakın sonuç vermesi değişkenler arasındaki ilişkinin güçlü olduğu anlamına gelirken, 0’a yakın olması ise zayıf ilişkinin varlığını göstermektedir. Elde edilen katsayı sonucunun pozitif olması değişkenlerin aynı yönlü, paralel bir ilişki içinde olduğunu, negatif olması ise zıt yönlü bir ilişkinin varlığını ifade etmektedir (Çelik & Künc, 2020: 133). Buna göre çalışmanın değişkenlerine ait korelasyon analiz sonuçları Tablo 3’te aşağıdaki gibi gösterilmektedir

Tablo 3. Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	GDP	M
GDP	-	0.788
M	0.788	-

Tablo 3’te yer alan test sonuçları analiz edildiğinde 0.788 korelasyon katsayısı ile M (ithalat) ve GDP (çıkıtı) değişkenleri arasında güçlü ve pozitif yönlü bir korelasyonun olduğu anlaşılmaktadır

4.2.1. Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenlerin durağanlık seviyelerini ölçebilen birim kök testlerinde, serilerin birim kök taşıyıp taşımadığının bilinmesi, test sonuçlarının tutarlı ve sapmasız yorumlanabilmesi için önem arz etmektedir. Uygulanan çeşitli birim kök test sonuçları I(0), I(1), I(2) olarak sonuç vermektedir. I(0), ilgili değişkene ait serilerin düzey değerinde; I(1), birinci farkları alındığında; I(2) ise ikinci farkları alındığında durağanlaştığını yani birim kök taşımadığını göstermektedir (Çelik, Künc & Acar, 2020: 94).

Çalışmada serilerin durağanlığının sağlanmasında Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen ADF (Augmented Dickey Fuller) birim kök testi kullanılmış olup literatürde kabul edilen hipotez tanımları ise aşağıdaki gibi yer almaktadır.

H_0 ; $\alpha \geq 0$, birim kök vardır, yani seri durağan değildir.

H_1 ; $\alpha < 0$, birim kök yoktur, yani seri durağandır.

Tablo 4. Birim Kök Testi Sonuçları

Düzey	Değişkenler		Birinci Farklar	Değişkenler	
	GDP	ADF		GDP	ADF
Sabit	GDP	-5.979 (0.00)***	M	GDP	-9.574 (0.00)***
	M	-7.263 (0.00)***		M	-5.480 (0.00)***
Sabit + Trend	GDP	-5.980 (0.00)***	M	GDP	-9.407 (0.00)***
	M	-4.980 (0.00)***		M	-5.503 (0.00)***

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde serilerin durağanlıklarını göstermektedir.

Tablo 4’te sabit ile sabit ve trendli terimlerin ADF birim kök test sonuçları yer almaktadır. Buna göre düzey değerinde sabit terimli ile sabitli ve trendli denklemde tüm anlam düzeylerinde her iki değişken birim kök taşımamaktadır. Yani serilerin durağan olduğunu ifade eden alternatif hipotezin geçerli olduğu tespit edilmiştir.

4.2.2. Asimetrik ARDL Sınır Testi Sonuçları

Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ve değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünlük bir ilişkinin varlığını gösteren ARDL (Auto Regressive Distributed Lag) modeli baz alınıp Shin, Yu & Greenwood-Nimmo (2014) tarafından geliştirilerek elde edilen NARDL (nonlinear ARDL) testi, çalışmada ithalat ve ekonomik büyüme değişkenleri için kullanılmıştır.

NARDL modeli, değişkenlere ait serilerin I(2) olma durumu hariç, değişkenler arasındaki bütün I(0) ve I(1) durumlarında eşbütünlük ilişkisinin varlığını test edilebilmektedir. Aynı zamanda hem kısa hem de uzun dönem asimetrisi dikkate alarak açıklayıcı değişkenlerin pozitif ve negatif bileşenlerinin bağımlı değişken üzerinde uzun dönemde gizli bir eşbütünlük ilişkisinin varlığını pozitif ve negatif şoklar ile gösterebilmektedir. NARDL testi bu yönü ile diğer eşbütünlük testlerinden farklılaşmaktadır (Shin vd., 2014: 285-286, 288-289).

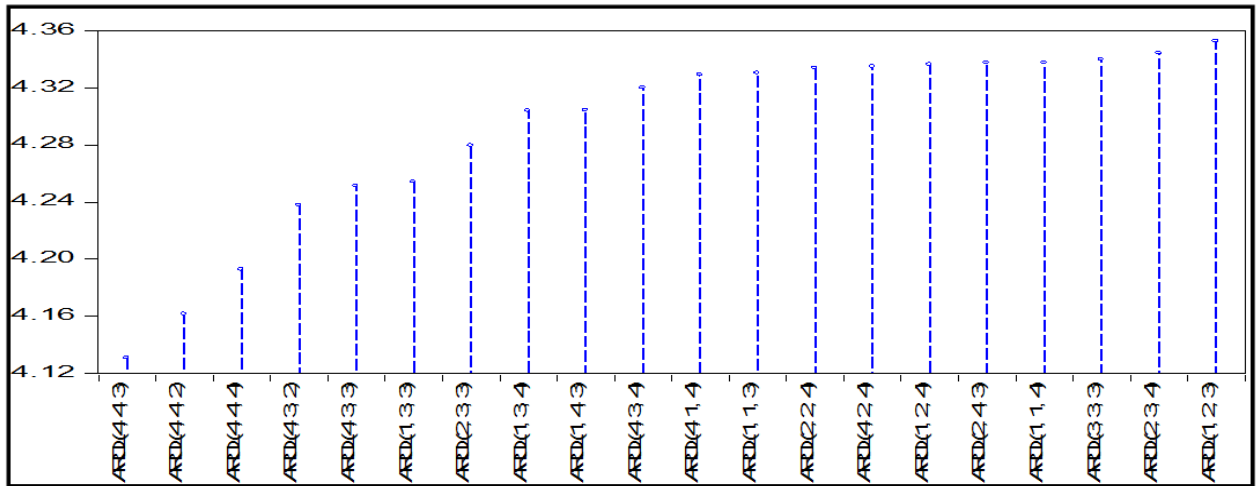
- Değişkenlere ait serilerde asimetrik eşbütünlük ilişkisini test eden NARDL uygulaması için şu adımların atılması gerekmektedir (Çeştepe & Güdenoğlu, 2020: 11):
- Değişkenlerin herhangi birinin I(2) olmadığını tespiti için serilerin durağanlık seviyelerinin ölçülmesi,
- Kasıtsız hata düzeltme modeli kurularak modelin gecikme durumunun tespiti,
- Modelin diagnostik kontrollerinin yapılarak dinamik tutarlılığının araştırılması,
- Sınır ve asimetri testlerinin gerçekleştirilmesi,
- Uzun dönem katsayı tahminlerinin belirlenmesi,
- Son olarak kümülatif dinamik çarpan sonucunda kısa ve uzun dönem asimetrik etkinin analiz edilmesidir.

Seriler arasındaki eşbütünlük ilişkisinin tespiti için yapılan Asimetrik ARDL sınır testi sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Asimetrik ARDL Eşbütünlük Testi Sonuçları

	F İstatistiği	k
	4.445199	2
Kritik Değer	I(0)	I(1)
10%	2.63	3.35
5%	3.1	3.87
2,5%	3.55	4.38
1%	4.13	5

F istatistik değerinin %10 kritik değerden daha yüksek olduğunda değişkenler arasında eşbütünlüğün geçerli olduğu kabul edilmektedir. Buna göre Tablo 5'in sonuçlarına bakıldığında 4.445199 olan F istatistik değeri, %1 anlam düzeyi hariç %5 ve %10 anlam düzeylerinin kritik üst değerini aştığı için uzun dönemde ithalatın pozitif ve negatif bileşenleri ile ekonomik büyüme arasında eşbütünlük bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. ARDL (4,4,3) modeli Akaike bilgi kriteri baz alınarak elde edilmiş olup Grafik 1'de sunulmuştur.

Grafik 1: Akaike Bilgi Kriterine Göre ARDL (4,4,3) Modeli

Değişkenler arasındaki uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin F istatistiği ile elde edilmesinin ardından değişkenlere ait parametre katsayı tahmini yapılmaktadır. Katsayı tahminine yönelik elde edilen analiz sonuçları Tablo 6 ve Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 6. Asimetrik ARDL Model Tahmin Sonuçları

Değişken (Bağımlı Değişken GDP)	Katsayı	t-Statistic	Prob.
Sabit Terim	-16.51934	-3.222357	0.0057***
D(GDP(-1))	-0.344044	-1.311426	0.2094
D(GDP(-2))	-0.220256	-0.977117	0.3440
D(GDP(-3))	-0.463978	-2.443447	0.0274**
D(M_POS)	0.540262	8.212876	0.0000***
D(M_POS(-1))	0.025951	0.220464	0.8285
D(M_POS(-2))	-0.124806	-1.828652	0.0874
D(M_POS(-3))	0.112024	1.767530	0.0975*
D(M_NEG)	0.358186	8.553180	0.0000***
D(M_NEG(-1))	-0.073774	-0.693422	0.4986
D(M_NEG(-2))	0.102170	1.253609	0.2292
M_POS(-1)	0.649083	3.894029	0.0014***
M_NEG(-1)	0.594349	3.839277	0.0016***
GDP(-1)	-0.529582	-1.557349	0.1402
ECT (-1)	-0.529582	-4.619194	0.0003***
R-squared	0.967799		
F-statistic	34.67823		
Prob (F-statistic)	0.000000***		

Model Diagnostik Test Sonuçları			
Test	t-Statistic	Prob.	Sonuç
Breusch/Pagan heteroskedasticity test	0.894401	0.5759	Değ. Varyans yok
Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test	0.128033	0.8809	Otokorelasyon yok
Ramsey RESET Test	1.802762	0.1466	Model İstikrarlı
Jarque-Bera Test	12.14203	0.0023***	Normal Dağılım

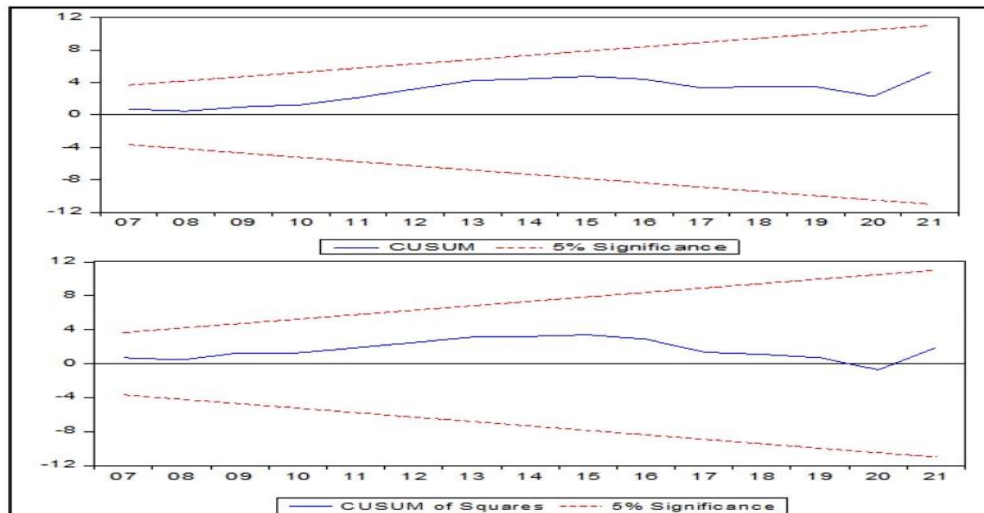
Not: ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde katsayıların anlamlılığını göstermektedir.

Tablo 7. Uzun Dönem Katsayı Sonuçları

Değişken	Katsayı	t-Statistic	Prob.
M^+	1.225651	1.769026	0.0972*
M^-	1.122297	1.787209	0.0941*
Sabit Terim	-31.193155	-1.349889	0.1971

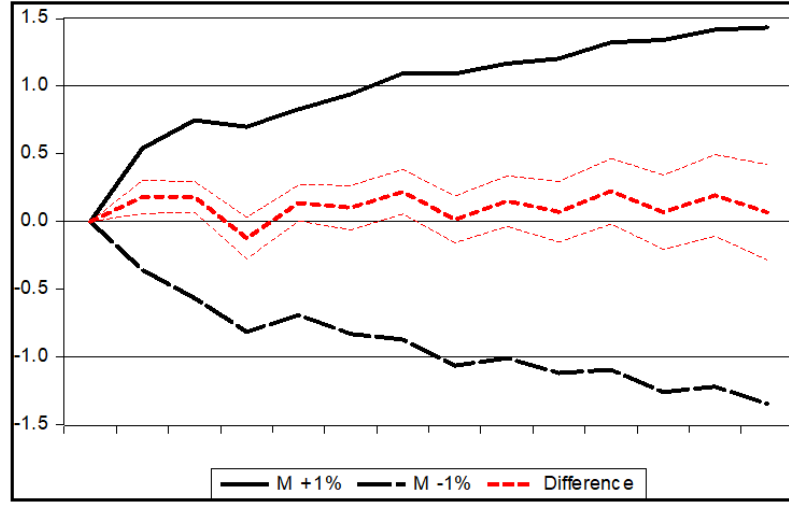
Not: ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde katsayıların anlamlılığını göstermektedir

Tablo 7 incelendiğinde sabit terim katsayısı istatistiksel olarak anlamsız çıkmış olsa da ithalatın pozitif ve negatif bileşenlerine ait parametreler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Burada ilginç olan nokta ithalatın negatif bileşeninin büyümeyi pozitif yönde etkilemesidir. Yani ithalatta meydana gelen 1 birimlik azalış büyümeyi 1.122297 birim artırmaktadır. İthalattaki azalışın, ikame etkisiyle yerli üretimde meydana gelen artışla telafi edilip ekonomik büyümenin desteklendiği bu durum, Türkiye ekonomisinin dinamik yapısı ve yüksek üretim gücü ile açıklanabilmektedir. Ayrıca ithalatta meydana gelen 1 birimlik artış ekonomik büyümeyi 1.225651 birim artırmaktadır. Bu sonuç ise Türkiye ekonomisinin hammadde ithalatına ciddi oranda bağımlılık taşıdığı ve ithalata dayalı büyüme modelinin geçerli olduğu görüşünü destekler kanıtlar sunmaktadır.

Grafik 2. CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri

CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri asimetrik ARDL modelinde, modelin yapısal kırılma taşıyıp taşımadığını yani istikrarlı olup olmadığını göstermektedir (Tutgun, 2019: 60-61). CUSUM grafikleri incelendiğinde modelin %5 güven aralığı içinde yer aldığı dolayısıyla istikrarlı olup yapısal kırılma taşımadığı görülmektedir.

Grafik 3. NARDL Tahmini Dinamik Çarpan Grafiği

Grafik 3'te ithalatın pozitif ve negatif bileşenlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini göstermektedir. İthalatta meydana gelen pozitif şokların ekonomik büyüme üzerinde etkisi negatif şokların etkisine yakın bir düzeyde simetrik olarak seyretmekte ve küçük bir farkla pozitif şokların etkisinin daha büyük olduğu görülmektedir.

4.2.3. Asimetrik Nedensellik Testi Sonuçları

Literatürde yer alan ekonometrik nedensellik testlerinin çoğu, iki zaman serisi arasındaki ilişkiyi ölçerken değişkenlere ait pozitif ve negatif şokların etkisinin aynı düzeyde olduğu varsayımı ile simetrik bir nedensellik ilişkisini göstermektedir. Fakat finansal piyasalar başta olmak üzere bazı piyasa yapılarında yer alan asimetrik bilgi ya da piyasadaki katılımcıların risk algısının farklı olması, yatırım kararı başta olmak üzere piyasa hareketleri üzerinde simetrik olmayan bir netice verebilmektedir. Simetrik nedensellik sonuçlarının piyasanın yapısına göre yanıltıcı veya tutarsız neticeler vermesi doğru bir analiz olmayacağı için, seriler arasındaki asimetrik bir ilişkinin ve saklı bir nedenselliğin olup olmadığının araştırılması görüşü daha tutarlı görülmektedir. Bunun içinse bileşenler arasındaki zaman serilerinin pozitif ve negatif şoklara verdikleri farklı tepkilerin asimetrik bir nedensellik doğurup doğurmadığı gözlemlenerek test edilmektedir.

İlk olarak iki zaman serisinin pozitif ve negatif bileşenlerinin saklı bir eşbütünleşik ilişki vereceğini gösteren asimetrik nedensellik testi Granger & Yoon (2002) tarafından ortaya konularak literatürde kabul görmüştür. Granger & Yoon (2002)'e göre serilerin herhangi bir şoka birlikte tepki vermeleri halinde eşbütünleşik olacaklarını, ayrı ayrı tepki vermeleri halinde eşbütünleşik olmayacağını ifade etmişlerdir. Bundan hareketle serileri birikimli pozitif ve negatif bileşenlerine ayırıp uzun dönemde belirli bir türde şoka birlikte karşılık verebileceklerini incelemişlerdir. Daha sonra bu yöntemden hareketle Hatemi-J (2012), asimetrik nedensellik testini geliştirerek literatüre sunmuştur (Yılancı & Bozoklu, 2014: 214).

Tablo 8. Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları

Nedensellik Yönü	MWALD	%1	%5	%10
(GDP) ⁺ ⇒ (M) ⁺	0.518 (0.472)	12.682	6.372	4.402
(GDP) ⁺ ⇒ (M) ⁻	0.328 (0.567)	11.448	5.233	3.388
(GDP) ⁻ ⇒ (M) ⁻	28.419 (0.000)***	111.367	37.703	23.335*
(GDP) ⁻ ⇒ (M) ⁺	1.230 (0.267)	10.692	5.473	3.688
(M) ⁺ ⇒ (GDP) ⁺	40.317 (0.000)***	93.662	31.620**	15.776*
(M) ⁺ ⇒ (GDP) ⁻	1.569 (0.210)	10.220	4.949	3.307
(M) ⁻ ⇒ (GDP) ⁻	38.153 (0.000)***	81.990	21.022**	14.338*
(M) ⁻ ⇒ (GDP) ⁺	148.531 (0.000)***	101.872***	29.571**	16.335*

Not: ⇒ notasyonu nedenselliğin olmadığı sıfır hipotezini göstermektedir. Parantez içindeki değerler asimptotik olarak olasılık değerlerini göstermektedir. VAR modelinden elde edilen optimal gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenmiştir. ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde değişkenler arasında nedensellik ilişkisini göstermektedir. Bootstrap sayısı 10.000'dir.

Değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin tespiti sonrası Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilen nedensellik testi ile pozitif ve negatif şokların dikkate alındığı nedensellik testi uygulanmıştır. Elde edilen asimetric şoklar arasındaki nedensellik sonuçları Tablo 8’de özetlenmiştir. Bu sonuçlara göre:

- Ekonomik büyümenin negatif bileşeninden ithalatın negatif bileşenine asimptotik olarak %1, bootstrap olarak %10 anlam düzeyinde,
- İthalatın pozitif bileşeninden ekonomik büyümenin pozitif bileşenine asimptotik olarak %1, bootstrap olarak %5 ve %10 anlam düzeyinde,
- İthalatın negatif bileşeninden ekonomik büyümenin negatif bileşenine asimptotik olarak %1, bootstrap olarak %5 ve %10 anlam düzeyinde,
- İthalatın negatif bileşeninden ekonomik büyümenin pozitif bileşenine asimptotik olarak %1, bootstrap olarak bütün anlam düzeylerinde nedensellik tespit edilmiştir.

5. SONUÇ

Ülkelerin makroekonomik göstergelerinin birinde meydana gelen değişim bir başka göstergesi etkileyerek ekonominin tamamına bir bütün olarak dolaylı etkiler yapabilmektedir. İthalattaki artışın büyümeye etkisinin ne düzeyde olabileceği, olumlu mu yoksa olumsuz mu olacağı ülke refahını arttıran unsurlar arasında yer almasından dolayı iktisat literatüründe sıklıkla tartışılan konular arasında yer almaktadır. Fakat makroekonomik göstergeler arasındaki doğrusal ve simetrik ilişkinin varsayımı asimetric ilişkilerin olduğu durumlarda elde edilen sonuçların güvenilir ve tutarlı yorumlanmasına engel olabilmektedir.

Bu bağlamda Türkiye ekonomisinde ithalatın pozitif ve negatif şoklarının büyüme üzerindeki etkilerinin NARDL metodu ile analiz edildiği çalışmada ithalat ve ekonomik büyüme değişkenlerinin I(2) düzeyindeki durağan olup olmadığını ölçmek için ADF birim kök testi uygulanmıştır. Buna göre düzey değerinde hem sabit terimli hem de sabitli ve trendli denklemde tüm anlam düzeylerinde her iki değişkende birim kök taşımadığı yani serilerin durağan olduğu görülmüştür.

Seriler arasında eşbütünlük ilişkisinin varlığının sınanması için NARDL eşbütünlük testi yapılmış, ithalatın pozitif ve negatif bileşenleri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde eşbütünlük bir ilişki içinde olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Değişkenler arasındaki uzun dönem eşbütünlük ilişkisinin ardından elde edilen parametre katsayı tahmini sonuçlarına göre modelde yer alan sabit terim katsayısı istatistiksel olarak anlamsız çıkmış olsa da ithalatın pozitif ve negatif bileşenlerine ait parametreler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu durum ithalatın negatif bileşeninin büyümeyi pozitif yönde etkilediğini yani elde edilen bulgular ışığında ithalatta meydana gelen 1 birimlik azalış, büyümeyi 1.122297 birim arttırdığını ifade etmektedir. Ayrıca ithalatın pozitif bileşeninin de büyümeyi pozitif yönde arttırmaktadır. Yani ithalatta meydana gelen 1 birimlik artış ekonomik büyümeyi 1.225651 birim arttırmaktadır.

Değişkenler arasında Hatemi-J (2012) tarafından geliştirileni, pozitif ve negatif şokların dikkate alındığı nedensellik testi sonuçlarına göre:

- Ekonomik büyümenin negatif bileşeninden ithalatın negatif bileşenine,
- İthalatın pozitif bileşeninden ekonomik büyümenin pozitif bileşenine,
- İthalatın negatif bileşeninden ekonomik büyümenin negatif bileşenine,
- İthalatın negatif bileşeninden ekonomik büyümenin pozitif bileşenine doğru nedensellik tespit edilmiştir.

Elde edilen bulgular, Türkiye ekonomisindeki büyümenin ithalata dayalı büyüme modeli ile uyduğunu göstermektedir. Bu durum iktisadi olarak, ikame etkisi ve rekabet unsuru ile yerli üretimde meydana gelen artışlarla telafi edilmesi, Türkiye ekonomisinin dinamik yapısı, yüksek üretim gücü, ham madde ve ara mal ithalatının katma değer oluşturularak tekrar ekonomiye kanalize edilmesi ile açıklanabilmektedir. Fakat bu durum uzun vadede sürdürülebilir olmamakla birlikte, hammadde ithalatı başta olmak üzere dışa olan bağımlılığı arttırmakta, iktisadi bağımsızlığı azaltmaktadır. Geleceğe dair atılan büyüme hamleleri içinde dışa bağımlılığı azaltıp yerli girdi ve ara mal tedariki için gerekli milli çalışmaların başlatılması Türkiye'nin geleceği için önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksu, L. (2014). İktisat ekollerinin iktisadî büyüme konusundaki düşünceleri ve modellerinin analiz. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 208, 351-392.
- Aktaş, C. (2009). Türkiye'nin ihracat ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (18), 35-47.
- Aluko, O. A. & Adeyeye, P. O. (2020). Imports and economic growth in africa: testing for granger causality in the frequency domain. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 29(7), 850-864.
- Amiri, A. & Gerdtham U. (2011). Relationship between exports, imports, and economic growth in France: Evidence from cointegration analysis and Granger causality with using geostatistical models (MPRA Paper No. 34190). Germany: Munich University Library.
- Awokuse, T. O. (2007). Causality between exports, imports, and economic growth: Evidence from transition economies. *Economics Letters*, 94(3), 389-395.
- Aydemir, C. & Güneş, H. H. (2006). Merkantilizmin ortaya çıkışı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 1-23.
- Bakari, S. & Mabrouki, M. (2017). Impact of exports and imports on economic growth: new evidence from Panama. *Journal of Smart Economic Growth*, 2(1), 67-79.
- Bocutoğlu, E. (2013). *Makro İktisat Teoriler ve Politikalar*, Ankara: Murathan Yayınevi.
- Çelik, S., Künc, S. & Acar, S. (2020). Elektrik Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir İnceleme. Şebnem Taş (Ed.), *Güncel Makroekonomik Sorunlar* (s. 65-78). Ankara: Gazi Kitap Evi.
- Çelik, S. & Künc, S. (2020). Faiz oranı ve döviz kuru ilişkisinin incelenmesi: 2000 sonrası Türkiye için ampirik bir analiz. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 11(2), 127-141.
- Çeştepe, H. & Güdenoğlu, E. (2020). Türkiye'de döviz rezervleri ve döviz kuru arasındaki asimetric ilişki: NARDL yaklaşımı bulguları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 231-251.
- Dickey, D. & Fuller, W. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Din, M. U. (2004). Exports, imports, and economic growth in South Asia: Evidence using a multivariate time-series framework. *The Pakistan Development Review*, 105-124.
- Dukuly, F. S. & Huang, K. (2020). The study on the impact of Liberia's exports and imports on its economic growth. *Open Journal of Business and Management*, 8(6), 2649-2670.
- Ebrahimi, N. (2017). An analysis of the relationship of imports and economic growth in Iran (Comparison of systematic and unsystematic cointegration methods with neural network). *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(2), 338-347.
- Fannoun, Z. & Hassouneh, I. (2019). The causal relationship between exports, imports and economic growth in Palestine. *Journal of Reviews on Global Economics*, 8, 258-268.
- Granger, C. & Yoon, G. (2002). Hidden Cointegration. San Diego: University of California, Department of Economics Working Report, ABD.
- Hatemi, J. A. (2012). Asymmetric causality tests with an application. *Empirical Economics*, 43, 447-456.
- Hye, Q. M. A. (2012). Exports, imports and economic growth in China: an ARDL analysis. *Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies*, 5(1), 42-55.
- İspir, M. S., Ersoy, B. A. & Yılmaz, M. (2009). Türkiye'nin büyüme dinamiğinde ihracat mı ithalat mı daha etkin?. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 3-16.
- Kartikasari, D. (2017). The effect of export, import and investment to economic growth of riau islands Indonesia. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(4), 663-667.
- Khan, A. M. & Khan, U. (2021). The stimulus of export and import performance on economic growth in Oman. *Montenegrin Journal of Economics*, 17(3), 71-86.

- Kubar, Y. (2016). Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınma göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Bir panel veri analizi (1995-2010). *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(4), 65-99.
- Kurt, B. & Zengin, H. (2016). İthalatın ekonomik büyüme üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri: Feder-Ram modeli. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2(4), 67-86.
- Makun, K. K. (2018). Imports, remittances, direct foreign investment and economic growth in Republic of the Fiji Islands: An empirical analysis using ARDL approach. *Kasetsart Journal of Social Sciences*, 39(3), 439-447. <https://doi.org/10.1016/j.kjss.2017.07.002>
- Marwah, K. & Tavakoli, A. (2004). The effect of foreign capital and imports on economic growth: Further evidence from four Asian countries (1970–1998). *Journal of Asian Economics*, 15(2), 399-413.
- Mehta, S. N. (2015). The dynamics of relationship between exports, imports and economic growth in India. *International Journal of Research in Humanities and Social Sciences*, 3(7), 39-47.
- Miyan, M. S. & Biplob, M. N. K. (2019). Revisiting Exports, imports and economic growth nexus: empirical evidence from Bangladesh (1981-2017). *Modern Economy*, 10(2), 523-536.
- Panta, H., Devkota, M. L. & Banjade, D. (2022). Exports and imports-led growth: evidence from a small developing economy. *Journal of Risk and Financial Management*, 15(1), 11. <https://doi.org/10.3390/jrfm15010011>.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith R. J. (2001). Bound testing approaches to the analysis of long run relationships. *Journal Of Applied Econometrics, Special Issue*, 16(3), 289-326.
- Ramos, F. F. R. (2001). Exports, imports, and economic growth in Portugal: evidence from causality and cointegration analysis. *Economic Modelling*, 18(4), 613-623.
- Reddy, K. K. (2020). Exports, imports and economic growth in India: An empirical analysis. *Theoretical and Applied Economics*, 27(4), 323-330.
- Ricardo D. (1821). *On the Principles of Political Economy and Taxation*. 3rd Ed. London: John Murray
- Seyidoğlu, H. (2017). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*. İstanbul: Yılmaz Basın.
- Shahbaz, M. & Rahman, M. M. (2012). The dynamic of financial development, imports, foreign direct investment and economic growth: cointegration and causality analysis in Pakistan. *Global Business Review*, 13(2), 201-219.
- Shin, Y., Yu, B. & Greenwood-Nimmo, M. (2014). Modelling Asymmetric Cointegration and Dynamic Multipliers In A Nonlinear ARDL Framework. In *Festschrift in honor of Peter Schmidt* (pp. 281-314). Springer, New York, NY.
- Tutgun, S. (2019). Türkiye’de finansal gelişme ve enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 4 (1) , 50-65.
- Uğur, A. (2008). Import and economic growth in Turkey: Evidence from multivariate VAR analysis. *Journal of Economics and Business*, 11(1-2), 54-75.
- Uğur, B. (2022). “Dış Ticaret Teorilerinin Evrimi” Ankara: İksad Yayınevi.
- Usman, K. & Bashir, U. (2022). The causal nexus between imports and economic growth in China, India and G7 countries: granger causality analysis in the frequency domain. *Heliyon*, 8(8), 2-7.
- Velampy, T. & Achchuthan, S. (2013). Export, import and economic growth: Evidence from Sri Lanka. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 4, 147–55.
- Yılancı, V. & Ş. Bozoklu (2014). Türk sermaye piyasasında fiyat ve işlem hacmi ilişkisi: zamanla değişen asimetrik nedensellik analizi. *Ege Academic Review*, 14(2), 211-220.
- Yılmaz, Ö. & Akıncı, M. (2012). İktisadi Büyüme ve Makroekonomik Belirleyicileri, Erzurum: Nobel Yayınevi.
- Yılmaz, Ö. & Albayrak, M. (2023). Türkiye’de dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ampirik analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (38), 89-108.
- Yüksel, E. & Saridoğan, E. (2011). Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul R. Krugman’ın Katkıları. *Öneri Dergisi*, 9(35), 199-206.